

РЕЛИГИЈА И ИДЕНТИТЕТ У ПОЛИТИЧКОЈ ФИЛОЗОФИЈИ ИСЛАМА

Сажетак

Аутор у овом раду покушава да одреди методолошка усмерења спознајних принципа политичке филозофије ислама у дефиницији односа између религије и идентитета. Суштина идентитета у оквиру религијског спознајног стадијума неће бити исправно разоткривена уколико различити извори сазнања у политичкој филозофији религије не буду детаљно размотрени. Због тога, компаративни приступ анализирању традиционалне и модерне дефиниције политичке филозофије и науке означаће основну методолошку оријентацију овог рада. Закључићемо да политичка филозофија ислама користи различите изворе спознаје, попут осетног искуства, разума, интуиције и светих предања и да се фундаментално разликује од модерне политичке науке која је отуђена од филозофске извесности и вредносних судова. Самим тим, традиционални политички филозофи говоре о човеку чији идентитет и живот у сензибилном свету манифестују различите онтолошко-метафизичке сфере индивидуалне и политичке реалности и бивају усредсређени на вишње ступњеве његовог примордијалног бића. Друштвени преокрети у савременом исламском свету не могу се обухватно вредновати ако се пренебрегну ове методолошко-спознајне основе религијске политичке филозофије.

Кључне речи: религија, идентитет, политичка филозофија, политичка наука, ислам, модернитет, методологија

---

* Група за савремено религијско мишљење, Центар за религијске науке Ком, Београд

МОДЕРНА ДЕФИНИЦИЈА ПОЛИТИЧКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ

Политичка филозофија ислама нужно следи посебне методолошке оквири свог спознајног стадијума онда када се усредсређује на дефиницију религије и идентитета и различитих друштвених импликација њиховог односа. Отуда, ми у овом раду нећемо засебно размотрити садржинске карактеристике односа између религије и идентитета у исламској политичкој филозофији, него ћемо најпре покушати да откријемо најзначајније методолошке и спознајне смернице ове расправе у традиционално-религијском и модерном спознајном стадијуму.

Модерна, позитивистичка дефиниција науке, посебно онда када се проматрају друштвени и политички предмети, утемељена је у новије време, тачније, у једној посебној епизоди модерног доба, у XIX веку. Она је, наравно, подвргнута озбиљним критикама и сумњама у наредних сто година. На основу те дефиниције, политичка наука жели да упозна политичке појаве и све што је повезано са влашћу – одвајајући се од вредности и метафизичких судова, односно користећи позитивне и „објективне“ научне методе које следе и социологија и све остале хуманистичке и природне модерне науке. С друге стране, политичка филозофија према овој дефиницији представља филозофски поглед на политичке феномене.

Према Огисту Конту, наука и филозофија могу имати заједничке предмете. Другим речима, све што се разматра научном методом може бити проучавано и у оквиру филозофске методе истраживања. Конт сматра да наука и филозофија нису различите само у погледу метода које користе, него и у смислу њиховог хронолошког положаја у историји човекове мисли. Наиме, доба филозофије завршено је пре почетка доба науке. То значи да су све теме које се сада налазе у оквирима истраживачког стадијума политичке науке раније биле у центру пажње политичких филозофа, међутим, тада се оне нису разматрале научном методом. На основу Контовог размишљања, политичка филозофија и политичка наука разликују се по томе што прва дисциплина користи рационалну

методу, а друга позитивну методу. Као што политичка филозофија означава све покушаје за спознавање појава у домену политике на темељу рационалне методе, исто тако политичка наука представља сазнања о политици која се заснивају на проверљивој методи истраживања.

Ми у овом раду нећемо разматрати спознајне карактеристике модерних политичких филозофија које су могле да се манифестују пре доминације позитивистичког значења науке, односно након што је позитивистичка наука суочена са непремостивим ограничењима. Политичка филозофија Лока, Хјума, Спинозе, Хегела и Канта није предмет ове наше расправе, као што то није ни политичка филозофија Ролса, Фукоа или Хабермаса. Избор посебног модерног значења политичке науке, у овом раду, и поређење тог значења са основним методолошким усмерењима политичке филозофије у исламу – могу бити јасно оправдани из два разлога. Прво, споменуто значење је стекло најширу и чак искључиву доминацију у скоро свим званичним образовним системима у муслиманским земљама и у свету. С друге стране, одабрани оквир компарације понајбоље може разјаснити спознајна начела политичке филозофије у исламу, нарочито када је питање односа између религије и идентитета посреди.

ПОИСТОВЕЋЕНОСТ ПОЛИТИЧКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ И ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ

Сходно епистемичким погледима политичких филозофа у исламском свету, модерна дефиниција политичке филозофије не може бити исправна. По модерној дефиницији, политичка филозофија се сматра једним делом филозофије, што значи да кључну улогу у овој дефиницији има филозофија, односно филозофска метода. Међутим, сви они који у исламском свету прихватају политичку филозофију недвосмислено раздвајају два различита значења филозофије, то јест обухватно и одређено значење филозофије. У свом одређеном значењу, филозофија је изједначена са метафизиком. Она тада означава науку која говори о бићу као бићу. Иако филозофија, са таквим значењем, утемељује метафизичке принципе политичке

спознаје, ипак она нипошто не разматра политичке предмете и, отуда, она не производи политичку филозофију.

У свом обухватном значењу, филозофија јесте посебна врста спознаје која, супротно вероватним, имагинарним, реторичким, поетичким и сличним спознајама, означава научна сазнања. Другачије казано, она представља сазнања у оквиру којих реалност бива извесно спозната. Ова извесност, наравно, није психолошка, већ научна извесност коју обележавају посебне когнитивне карактеристике. Филозофија, са овим значењем, налази се насупрот софистици и скептицизму. Међутим, она овде не може бити наука која ће разматрати посебан предмет, него је поистовећена са самим појмом наука и говори о различитим предметима на које се односи. Примера ради, прва филозофија се бави метафизичким питањима, математичка филозофија сазнањима о квантитетима, а политичка филозофија политичким феноменима.

Муслимански мислиоци никада нису, у оквиру политичке филозофије, развијали филозофске студије у одређеном значењу термина филозофија. Они су инсистирали на томе да је политичка филозофија засебна наука, попут математичке или природне филозофије. Заправо, ова засебна дисциплина била је поистовећена са политичком науком.

На основу реченог, не може бити исправно одвајање политичке филозофије од политичке науке јер, по онима који су свестрано посвећени дисциплинарном обогаћењу политичке филозофије, оно што се данас назива политичком филозофијом није ништа друго до политичка наука. Мислиоци који су разматрали политичка питања у старој Грчкој, у исламском свету, те на послеренесансном Западу у XVII и XVIII веку, нису помишљали да су њихове студије ненаучне. Своја теоријска промишљања углавном не сматрају ненаучним ни они који су се супротставили позитивистичком току спознаје од XIX века наовамо и инсистирали на томе да емпиријске методе спознавања реалности, посебно у домену хуманистичких наука, нису успешне.

Супротно познатим и доминантним позитивистичким тврдњама, треба истаћи да рационална метода није карактеристика која политичку филозофију одваја од политичке на-

уке. Наиме, политичка филозофија, нарочито онаква каква је установљена и развијена у исламском свету, не занемарује спознајне резултате и посебности осета, искуства и индукције, иако запажено користи и рационалну методу. „Ако већ желимо истаћи методолошку разлику између политичке филозофије код муслимана и модерне политичке науке, онда треба споменути приврженост демонстрацији као посебну карактеристику политичке филозофије муслимана“¹.

РАЗНОВРСНОСТ СПОЗНАЈНИХ ИЗВОРА У ПОЛИТИЧКОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

Иако разум има кључну улогу у свим демонстрацијама, ипак демонстративна метода није једнака рационалној методи. Отуда, демонстративна метода не искључује осетну, односно интуитивну методу спознавања реалности. Другим речима, разум није једини извор спознаје у демонстративној методи.

Широк спектар разноврсних питања која разматра политичка филозофија обухвата неједнаке категорије студија у овој дисциплини. Тим категоријама, логично, одговарају различити садржаји које, у оквиру премиса у својим демонстрацијама, користе политички филозофи у исламу. У основним вредносним студијама, примера ради, незнатно се употребљавају осетне и искуствене премисе и углавном се износе премисе чија је истинитост евидентна и које разуме и прихвата човеков практични разум. Наравно, у овој категорији студија могу се користити и премисе чији је садржај установљен снагом непогрешиве интуиције веровесника и одабраних божјих миљеника, односно премисе у оквиру којих се преносе верска предања и говор божјих изабраника. С друге стране, они делови политичке филозофије у којима се испитују природне консеквенце установљења политичких система и слично томе, нужно су повезани са осетним и искуственим премисама. У оквиру анализе односа између религије и идентитета, разуме се, такође ће бити присутне различите

1 Хамид Парсаниа, *Равеш-шенаси-је ентекади-је Хекмат-е Садр'и*, Кетаб-е фарда, Ком, 2010, стр. 91.

премисе чији се садржај заснива на спознајним активностима како разума, тако и искуства и религијске интуиције.

Ирански политички филозоф Абу Наср Фараби (рођен око 870. и умро 950) маестрално је обогатио, у окриљу различитих спознајних извора исламске религијске традиције, политичку филозофију као науку која је, по њему, усмерена на друштвена догађања и квалитет друштвених промена у току прерастања једне друштвене врсте у другу. Но, нису само муслимански политички филозофи били свестрано обазриви према осетним и интуитивним спознајним методама и изворима у својим демонстрацијама. Платон и Аристотел такође су изврсно учврстили основе демонстративног методолошког приступа, а у политичкој филозофији јасно су се усредсређивали на историјске и друштвене перцепције и догађања у својој средини.

Овде је фундаментално значајно, по нашем мишљењу, да се посебно истакну значај и утицај спознајних садржаја непогрешивих интуиција, односно светих текстова и предања у исламској политичкој филозофији, нарочито у оквиру удубљујуће анализе друштвено-политичких импликација односа између религије и идентитета. Сходно филозофско-епистемолошком начину на који су појаснили институцију веровесништва, муслимански мислиоци су неизмерно продубили метафизичке капацитете политичке филозофије потребне за коришћење интуиције као новог спознајног извора. Посредством овог врела вишње спознаје, политичка филозофија у исламском свету несагледиво је проширила своје егзистенцијалне димензије и уздигла се у когнитивне сфере исламске политичке јуриспруденције (*фикх-и сијаси*)².

Можда најпростије филозофско појашњење институције веровесништва налазимо у некадашњим западним крајолицима муслиманских филозофа, тачније у списима Ибн Рушда (умро 1198). Много напреднија и скрупозно утврђена појашњења развијена су у главном крилу муслиманске перипатетичке филозофије и нарочито касније у оквиру Илуминативне теозофије и Трансцендентне теозофије. Било како било,

---

2 Писац ових редова детаљније је размотрио то питање у свом раду „Филозофске основе политичке јуриспруденције у исламу“.

уколико метафизички принципи политичке филозофије не докажу, успешно, да има интуитивног знања и како се доспева до њега, таква политичка филозофија остаје лишена овог вишњег спознајног извора и ограничена на когнитивне резултате разума и осета.

КРИЗА МОДЕРНЕ ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ

У оквиру дедуктивно-демонстративне методе спознавања реалности, наша осетна сазнања ослањају се на извесне рационалне и интуитивне садржаје и, на тај начин, обезбеђују своју научну извесност. Међутим, модерна политичка наука одвојила се од та два спознајна извора. У њој се ограничења осетних сазнања надокнађују посредством имагинарних извора. Наиме, уместо демонстративне методе, модерна политичка наука користи методу закључивања на основу хипотеза. По тој методи, тек вероватне замисли које настају у ризницама индивидуалне, односно заједничке маште одређених особа и друштава, прихватају се као привремене поставке и решења која „иако су још непроверена и несигурна, имају сврху да премосте празнине у искуству“³. Оваква титрава спознаја, због својих тобожњих, замишљених принципа, осуђена је да заувек буде лишена извесности у сазнањима⁴.

Модерна политичка наука од почетка је показала своју немоћ да приђе доменима које политичка филозофија вреднује у окриљу својих рационалних и интуитивних извора спознаје. У ствари, можемо казати да модерна политичка наука представља посебан вид политичке филозофије која, посредством својих епистемолошких фундамената, бива отуђена од вишњих извора рационалне и интуитивне спознаје.

Штавише, сви вредносни судови који знатно утичу на политичке одлуке и дела политичара такође бивају протерани из домена научних судова у модерној политичкој науци. Гра-

3 *Филозофски рјечник*, Накладни завод Матице хрватске, Загреб, 1984, стр. 129.

4 Видети: Муамер Халиловић, „Суштина рационалног приступа цивилизацији“, *Часопис за религијске науке Ком*, Центар за религијске науке Ком, Београд, бр. 01/2012, стр. 91–92.

нице које Вебер поставља да би одвојио посао научника од посла политичара овде добијају посебан смисао јер научник више не може да говори о томе шта у друштву треба а шта не треба чинити. Световна и, у ствари инструментална наука, „рачунајући и саму политичку науку, неће имати право да приступи домену политичких вредности“⁵. Но, то треба опсежније анализирати у некој засебној прилици.

ПРИМОРДИЈАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И НАЈВИШИ СТЕПЕН ЧОВЕКОВА БИЋА

Онтолошка хијерархија мноштвених ступњева постојања, на основу религијског спознајног стадијума, разоткрива различите категорије човекова живота. Човеково биће обухвата вегетативни, анимални, интелектуални и божји ступањ у животу. Најмаркантнији представник школе Трансцендентне теозофије у данашњем Ирану *ајатолах* Џевади Амоли истиче да највиши степен човекова бића јесте то да човек, у физичком свету, стекне спиритуално-метафизичке карактеристике божјег живота. Човек поседује егзистенцијалну моћ да, у току свог живота на овом најнижем свету, усаврши степен својих мисли и мотива и да својим бићем представља царства небеска. *Ајатолах* Џевади Амоли, у вези с тим, пише: „Основни циљ божјег живота можемо заокружити у виду две поенте: да се обезбеди истински и трансанимални живот и да се установи здраво друштво. Без икакве сумње, небеска учења ислама, која обухватају доктринарна веровања и научно-практичне програме, могу обезбедити најузвишенији вид индивидуалног и друштвеног живота у свим временским епохама“⁶.

Онтолошки оквири религијско-теомонистичког погледа на свет утемељују посебне принципе човековог идентитета и живота у друштву. У том погледу, посебан егзистенцијални однос између човека и Бога, материјалног света и вишњих

5 Хамид Парсанија, *Наука и филозофија*, превео с персијског Сеид Халиловић, Центар за религијске науке Ком, Београд, 2012, стр. 151.

6 *Ајатолах* Абдулах Џевади Амоли, *Џаме'е дар Кор'ан*, Марказ-е нашр-е Есра, Ком, 2008, стр. 165.

светова, те егзотеричних и езотеричних сфера универзума, значајно оријентише дух нашег индивидуалног и друштвеног идентитета.

Свети кур'ански текст многоструко истиче значај живота човекова срца. Према кур'анским порукама, човек може бити мртав и без идентитета чак и када заиста живи, дише и хода. „И зар онај ко беше мртав, па га оживесмо и дадосмо му светлост којом хода у народу – јесте као онај чији је пример у тминама и који не излази из њих...?“⁷ Грандиозни теозоф и егзегет *Аламе Табатабаи* (умро 1981) истиче да нас удубљујуће размишљање о овом кур'анском ставку доводи до значајне езотеричне поруке која превазилази ниво обичних коментара о томе да „ко беше мртав“ овде значи „ко беше у заблуди“. Он објашњава да верник, на супрот другим људима, поседује вишњи степен живота. Верник, због тога, поседује посебан „дух“ и савршене реакције органа који су заједнички код свих људи⁸. Његово срце разуме езотеричне поруке, његове очи виде метафизичке тајне и његове уши чују небеске звуке. Из тог разлога, о онима који занемарују истину у *Кур'ану* се каже: „... имају срца – а њима не схватају, и имају очи – а њима не виде, и имају уши – а њима не чују...“⁹ Истовремено, о верницима се каже: „... њима је уписао Он у срца њихова веровање и оснажио их духом од Себе“¹⁰.

У изузетно тешким политичким и друштвеним условима у којима је провео читав свој живот, свеегзистенцијални вођа Али ибн Хусеин ас-Саџад приказао је, у форми својих молитви и дошаптавања са Господаром, најузвишеније теолошке, етичке и друштвено-политичке доктрине исламског спознајног стадијума, као и најсмородавније основе целокупног система индивидуалног и друштвеног живота. Иако су формулисане у виду молитве, његове речи разоткривају у свом садржају несагледиво широке и удубљујуће хоризонте доктринарних и практичних сфера човекова идентитета

7 *Кур'ан, ал-Ан'ам* (VI), 122.

8 *Аламе Мухамед Хусеин Табатабаи, ал-Мизан, Мо'асесе-је магбу'ати-је Есма'илијан, Ком, 1971, том 8, стр. 338.*

9 *Кур'ан, ал-А'раф* (VII), 179.

10 *Кур'ан, ал-Муџадала* (LVIII), 22.

и живота. Његова молитва *Макарим ал-ахлак* јасно се може разумети као обухватни манифест човековог примордијалног идентитета. Он почиње да се обраћа свеприсутном Богу речима: „... учини да вера моја досегне веру савршену, учини уверење моје уверењем најчвршћим, и доведи намеру моју до намере најлепше и дела моја до дела најбољих... упосли ме само оним о чему се треба бринути, учини да радим оно о чему ћеш ме сутра питати, и дај ми да проведем дане своје у ономе за што си ме створио! Ослободи ме од потребе... уздигни ме и не искушавај ме охолошћу... нека добро тече из руку мојих на људе и не поништи то приговором мојим! Дај ми најузвишене врлине ђудоредне и сачувај ме од хвалисавости!“¹¹

ЗАКЉУЧАК

Политичка филозофија у исламу, у окриљу својих методолошких и спознајних принципа, усредсређује се на идентитет човека, у физичком свету, који је тајновито повезан са онтолошким дубинама метафизичке реалности. При утемељењу свог идентитета и усмеравању свих својих политичких и друштвених активности и веровања, такав човек нужно подиже главу ка небесима. Јер, његов индивидуални и друштвени живот црпи свој смисао и оријентацију из вишњих небеса примордијалне реалности. Његов идентитет и све његове активности, покрети и смираји добијају своју онострану форму која представља истинско лице човекова бића. Човек у традиционалном религијском спознајном стадијуму и у исламској политичкој филозофији не може бити отргнут од онтолошког и верозаконодавног царства универзума. Он то царство проноси у свом срцу, то јест у срцу свог идентитета.

Данас се јасније него икад пре показују неучинковитим покушаји да се пренебрегне или потисне утицај доктринарног и вредносног система религијских традиција на све аспекте човековог друштвеног живота. Анализирање и прогнозирање различитих консеквенци односа између религије и идентитета не могу бити меродавни уколико се не узму у обзир

---

¹¹ Имам Зејн ал-абидин Али ибн ал-Хусеин, *Сахифа*, превод: Русмир Махмут-hexајић и Мехмедалија Хаџић, ДИД, Сарајево, 1997, стр. 64.

спознајни темељи и методолошки оквири традиционалне религијске учености. Штавише, модерна политичка наука неће моћи да разоткрије ни све димензије последњих промена у муслиманским земљама, које су заиста биле изненађујуће и неочекиване. Друштвене промене које, бар у једном свом аспекту, илуструју значај рационалне и интуитивне баштине традиционалног приступа научној и друштвеној реалности, још једном ће истаћи ограничења модерне науке која прихвата само једну ексклузивистичку дефиницију спознаје, а све пређашње системе учености, укључујући и политичку филозофију ислама, сматра ненаучним.

Seid Halilovic

RELIGION AND IDENTITY IN POLITICAL PHILOSOPHY OF ISLAM

Summary

In this work author tries to determinate methodological directions of cognitive principals in political philosophy of Islam, defining the relationship between religion and identity. The essence of identity within the religious cognitive scope will not be properly understood unless different sources of knowledge in the religious political philosophy are not considered in detail. For this reason, the fundamental methodological orientation of this work is going to be marked by a comparative approach to analyzing traditional and modern definition of political philosophy and science. We will conclude that political philosophy of Islam uses different sources of knowledge, such as empirical experience, reason, intuition and holy tradition and that is fundamentally different from modern political science which is alienated from philosophical certainty and value judgment. Consequently, the traditional political philosophers speak of a man whose identity and life in the sensible world manifest different ontologically-metaphysical spheres of individual and political realities and are focused on higher stages of his primordial being. Social

upheavals in contemporary Islamic world can't be thoroughly evaluated unless all these methodologically-cognitive fundamentals of religious political philosophy aren't waived.

Keywords: *religion, identity, political philosophy, political science, Islam, modernity, methodology*

Литература

Кур'ан часни (превод наведених ставака: аутор рада).

Ибн Сина, *ал-Илахијат мин аш-Шифа*, Мактабату ајатилах ал-узма ал-Мар'аши ан-Наџафи, Ком, 1983.

Имам Зејн ал-абидин Али ибн ал-Хусеин, *Сахифа*, превод: Русмир МахмутѠеѠајић и Мехмедалија ХаѠић, ДИД, Сарајево, 1997.

Парсаниа, Хамид, *Равеш-шенаси-је ентекади-је Хекмат-е Садр'и*, Кетаб-е фарда, Ком, 2010.

Парсанија, Хамид, *Наука и филозофија*, превео с персијског Сеид Халиловић, Центар за религијске науке Ком, Београд, 2012.

Сохраварди, Шејх-и ишрак, *МаѠму'е-је мосаннафат-е Шејх-е еш-рак*, Мо'асесе-је мотале'ат ва тахкикат-е фарханги, Техран, 1986.

Табатабаи, Мухамед Хусеин, *ал-Мизан*, Мо'асесе-је матбу'ати-је Есма'илијан, Ком, 1971.

Туси, ХаѠе Насирудин, *Шарх ал-Ишарат ва ат-танбихат*, Нашр ал-Балага, Ком, 1996.

Фараби, Абу Наср, *Ара'ахл ал-мадина ал-фадила*, Мактабат ал-Хилал, Бејрут, 1995.

Фараби, Абу Наср, *Ихса' ал-улум*, Мактабат ал-Хилал, Бејрут, 1996.

Фараби, Абу Наср, *Китаб ас-сијаса ал-маданија*, Мактабат ал-Хилал, Бејрут, 1996.

Филозофијски рјечник, Накладни завод Матице хрватске, Загреб, 1984.

Халиловић, Муамер, „Суштина рационалног приступа цивилизацији“, *Часопис за религијске науке Ком*, Центар за религијске науке Ком, Београд, бр. 01/2012.

Ѡевади Амоли, Абдулах, *Ѡаме'е дар Кор'ан*, Марказ-е нашр-е Есра, Ком, 2008.